

# METODOLOGICKÉ ASPEKTY EMPIRICKEJ ÚROVNE POZNANIA

JÚLIUS ŠVIHRAN, Ústav filozofie a sociológie, SAV, Bratislava

ŠVIHRAN, J.: Methodological Aspects of the Empirical Level of Knowledge. *Filozofia* 37, 1982, No. 1, p. 37—46

It was phenomenology and logical positivism among the new philosophic movements that paid great attention to problems of empirical knowledge. The author shows some concrete methodological problems such as the forming of concepts, the nature and function of empirical generalizations, the questions of scientific explanation, verification of scientific theories and the creating of worldview orientation where phenomenalist, positivist and conventionalist conceptions of the empirical level of knowledge and its place in the knowledge, the practical and communicative activity, are not satisfactory. In this respect any forms of subjectivism cannot be accepted by Marxist methodology either.

V minulosti bolo nemálo smerov, ktoré zdôrazňovali empirické zložky poznania. V dávnejšej minulosti to bol senzualizmus a empirizmus, na prelome 19. a 20. stor. empiriokriticizmus, neskôr fenomenológia a logický empirizmus či pozitivizmus.

Keď sa dôkladnejšie pozrieme na to, ako predstavitelia uvedených smerov chápali empirickú stránku poznania, nemôžeme nevidieť závažné nedostatky. Jedni redukovali skúsenosť na elementárne zážitky bez náležitého prihliadania na objektívne zdroje, iní chceli analyzovať skúsenosť v celej jej šírke, ale len tak, ako sa nám prezentuje v bezprostrednom nazeraní.

Husserlova fenomenológia si vytýčila heslo „k samotným veciam“, no o veciach mimo nášho vedomia nechcela ani počuť. Pritom bez zábran hovorila o uchopovaní podstat, o vystihovaní všeobecna a o eidetických schopnostiach ľudského rozumu, hoci deklaratívne odmietala „konštrukcie“.

Za takúto „konštrukciu“ pokladajú niektorí renomovaní autori aj hmotný svet, realitu jestvujúcu nezávisle od nášho vedomia. Ukazujú na to, že bezprostredne sú nám prístupné len naše zážitky, pocity a predstavy. Pojem reality, tento spoľahlivý základ na odlíšenie pravdy od výmyslov, pokladajú ešte dnes niektorí západní autori za výtvor jazyka či logickú konštrukciu, iní považujú za potrebné ukazovať na významovú mnohoznačnosť tohto termínu.

Pre tieto a iné okolnosti považujeme za potrebné venovať empirickej stránke poznania náležitú pozornosť. V predloženej stati sa zameriavame na metodologickú problematiku empirickej úrovne poznania a na jej úlohu vo vedeckom a filozofickom poznaní. Hoci je hranica medzi empirickou a teoretickou úrovňou pohyblivá, predsa za charakteristickú črtu empirického poznania môžeme považovať to, že sa v podstatnej miere opiera o pozorovanie, experimenty, o takú skúsenosť, ktorá nám

poskytuje spoľahlivé údaje a fakty, ktoré na rozdiel od subjektívnych predstáv a želaní môžu slúžiť ako základ praktickej a teoretickej činnosti a chránia nás pred subjektivismom.

## I

Vo svojom gnozeologickom učení Hume rozlišoval dojmy a idey. Podľa neho dojmy sú živé, idey sú málo výrazné a pre poznanie málo dôležité. Neskôr viacerí filozofi rozlišovali zmyslové dáta, pocity a konštrukty či konštrukcie. Z takýchto na prvý pohľad správnych dištinkcií sa vyvodzovali ďalekosiahle závery. Niektorí autori tvrdili, že poznáme iba svoje pocity, že predmety sú vlastne konštrukty z pocitov, že o existencii vecí môžeme hovoriť len potiaľ, pokiaľ ich vnímame.

Takéto názory boli medzi niektorými filozofmi rozšírené ešte v nedávnej minulosti. Po diskusiách a kritikách sa k takto formulovaným názorom hlási aj na Západe už len málo filozofov. Gnozeologické spory a polemiky sa posúvali do iných rovín, diskusie sa rozvíjajú okolo iných problémov. Predstavitelia logického empirizmu či pozitivizmu za východisko poznania pokladali elementárne zážitky a veľký význam pripisovali tzv. protokolárnym vetám. Dostali sa však do ťažkostí tým, že elementárnym zážitkom priznávali čisto privátny charakter. Kritici im potom vytýkali „psychologizmus“, ktorý protirečí objektívnej platnosti vedeckých poznatkov. Podľa pozitivistov o platnosti rozhodujeme na základe evidencie a verifikácie. Tieto sa však dostávajú do veľmi pochybného svetla, ak sa tvrdí, že všetky empirické výpovede sú len hypotézy. [Por. 1, s. 124] Verifikácia a falzifikácia však strácajú opodstatnenie, ak ich pokladáme len za hromadenie ďalších hypotéz a ak sa stiera rozdiel medzi faktami a domnienkami, medzi hodnoverným a hypotetickým poznaním. V konečných dôsledkoch by to znamenalo zrieknutie sa akejkoľvek istoty, pravdivosti a záväznej platnosti, vnášanie subjektivismu a anarchie do vedy i do praktickej činnosti.

Niektorí autori sa obávajú, že prijatie pevných základov vedie k dogmatizmu; zabúdajú však na to, že pri riešení problémov musíme odlišovať to, čo už vieme, od toho, čo je ešte nejasné či sporné. Bez určitého prvku istoty nemožno stanoviť výskumné ciele, program, nemožno spoľahlivo vylučovať falošné domnienky.

Ako nerelevantné sa v tejto súvislosti ukazuje aj tvrdenie, že každé pozorovanie, experimentovanie a meranie prebieha za istých predpokladov, v dôsledku čoho je vraj nemožné oddeľovať fakty od interpretácií a hypotéz. Autori, ktorí takto argumentujú, si asi neuvedomujú, že tým stierajú rozdiely medzi našim zmyslom prístupnými údajmi a vzťahmi a súvislosťami, ktoré používame na ich objasnenie. Ľudia po stáročia pozorovali napr. zatmenie slnka a mesiaca, polárne žiarenie, blesky, dúhu a mnohé iné javy, na vysvetlenie ktorých používali kedysi úplne fantastické konštrukcie. Až postupným nahromadením poznatkov sa po-

darilo tieto javy vedecky objasniť bez mytologických prídavkov. Bez prihliadania na objektívne danosti by sa prijímanie, overovanie a vyvracanie náhľadov vo vede stalo otázkou subjektívneho rozhodovania a ľubovôle.

## II

V logike sa hovorí, že pojmy majú obsah (intenziu) a rozsah (extenziu), ktoré v zovšeobecnenej podobe vyjadrujú bohatstvo našej poznávacej a praktickej činnosti. Pritom nemožno poprieť, že značnú časť tohto bohatstva predstavuje individuálne či kolektívne nahromadená skúsenosť. Samotné označenie či pomenovanie (nominácia) predpokladá aspoň rudimentárne odlíšenie predmetu či deja od ostatných a vystihnutie nejakých jeho vlastností či prejavov. Zovšeobecňovanie, abstrakcia, klasifikácia bez spojenia s empirickou úrovňou poznania ľahko upadajú do verbalizmu.

Už na úrovni empirického poznávania zisťujeme určitú mieru opakovateľnosti, všeobecnosti a tým aj nevyhnutnosti. Tieto znaky nevňášame do skutočnosti z nejakých apriórnych zdrojov, ale nachádzame ich v samotnom prírodnom a spoločenskom dianí.

Tieto poznámky môžu niekomu pripadať „samozrejmé“. Treba však v tejto súvislosti pripomenúť, že mnohí vplyvní filozofi minulosti priznukovali náhodný charakter empirických generalizácií a nemožnosť odhalenia nevyhnutnosti a všeobecnosti v rámci empirického poznania. Pritom si azda neuvedomovali, že tým stavajú do problematického svetla nielen klasifikáciu a taxonómiu, ale aj otázky potvrdzovania a vyvracania. Veď aký zmysel má potvrdzovanie, ak sú fakty kontingentné, ak poskytujú len náhodné všeobecno?

Niektorí hľadajú východisko z ťažkostí v tom, že priznávajú existenciu len jednotlivinám a všetky formy všeobecna pokladajú za produkt ľudského ducha (Leibniz). Takýto nominalizmus však dnes nepresvedčuje. V procesoch dorozumievania, ale aj v pracovnej činnosti človek popri premenlivosti a variabilite nachádza rôzne formy podobnosti, všeobecnosti a opakovateľnosti. Samotná aplikácia pojmov, zákonov a teórií na konkrétne javy a situácie predpokladá takéto formy.

Neznamená to však návrat k doktríne stredovekého realizmu, ktorý hypostazoval existenciu rodov a druhov a postuloval ich prioritu vzhľadom na jednotlivé predmety. Veda v súčinnosti s dialektickým nazeraním nachádza formy všeobecnosti v samotnom prírodnom a spoločenskom dianí, v reálnych súvislostiach medzi predmetmi. V zhode s tým materialistická gnozeológia vychádza z predpokladu, že nevyhnutnosť a všeobecnosť nemôžu byť produktom čistého rozumu, logiky či jazyka; zdôrazňuje, naopak, že naše pojmy, zákony a teórie sú približným, neúplným vyjadrením závislostí, vzťahov, všeobecného v samotnom reálnom dianí.

Nemožno poprieť, že dnešné meracie prístroje a procedúry sú aj výsledkom teoretického uvažovania, že sa pritom uplatňujú rôzne veličiny, jednotky, škály a matematický aparát, že tu hrá významnú úlohu aj technická vybavenosť. Preto treba pokladať za krátkozraké tvrdenie operacionalistov, že význam vedeckých pojmov je synonymný s meracími operáciami.

Závažnejšia je námietka, že výsledky merania vlastne predpokladajú teórie, ktoré majú verifikovať či falzifikovať, čím vzniká akýsi bludný kruh. Na niekoľkých jednoduchých príkladoch sa však ukáže, že táto argumentácia nie je taká presvedčivá, ako sa zdá na prvý pohľad. Lekár, ktorý meria pacientovi teplotu či krvný tlak, predpokladá azda, že prístroje fungujú „normálne“. Cieľom jeho úkonov je však získanie hodnoverných údajov o zdravotnom stave pacienta. Rozlišovanie medzi normálnou teplotou a horúčkou zahrňuje azda aj prvok konvencie; táto konvencia sa však opiera o rozsiahlu a mnohokrát osvedčenú skúsenosť, že horúčka svedčí o chorobných dejoch v ľudskom organizme.

Podobne vodič, ktorý meria tlak na pneumatikách svojho auta, necháva bokom fyzikálne princípy či technické prevedenie použitého manometra, zato chce v záujme bezpečnosti jazdy vedieť, či má „správny“ tlak. Pritom tlak tu nepredstavuje nejakú konvenciu, ale reálne množstvo vzduchu, ktoré má vplyv na odvažovanie sa pneumatík po povrchu vozovky. „Správny“ tlak nie je daný terminologickou konvenciou, ale na základe porovnania a pokusov.

I keď výsledky merania vystupujú často v podobe číselných údajov a grafov, nemôžeme za číselnými údajmi, skalármi, vektormi atď. nevidieť reálne deje, udalosti, veličiny. Nemožno poprieť, že povaha vzájomného pôsobenia meracieho prístroja a predmetu nezávisí od ľudskeho subjektu, ale je daná vlastnosťami skúmaných javov a prístrojov. (Por. 3, s. 207) Podobne ako v pracovnom procese aj tu človek medzi seba a predmety kladie prostriedky, ktoré mu majú uľahčiť dosiahnuť stanovené ciele, či už v praktickej alebo v teoretickej oblasti.

#### IV

Heslo k veciam, ako je známe, razila aj husserlovská fenomenológia. Toto heslo však uplatňovala v tom zmysle, že sa opierala o veci tak, ako sa nám podávajú v bezprostrednej skúsenosti. Rozdiel oproti pozitivizmu bol len v tom, že zatiaľ čo pozitivisti za východisko pokladali elementárne zážitky, fenomenológovia chceli analyzovať skúsenosť v jej celej šírke a mnohotvárnosti, pričom priznávali, že v prúde takto chápanej skúsenosti vedecké poznatky pôsobia ako cudzí prvok.

Fenomenológia v tomto ohľade nadväzovala na kantovský problém

javu a veci osebe. Podľa Kanta veci sú nám dané ako predmety našich zmyslov ležiace mimo nás, avšak o tom, čím sú asi samy osebe, nevieme nič, ale poznáme len podobu, v ktorej sa nám javia. [Por. 4, s. 88] Tým sa medzi objektívnym svetom a ľudským poznaním vytvorila umelá priepasť. Veď človek patrí k tomuto svetu, je jeho produktom a aktívnou časťou. Abstrakcia veci o sebe je pre človeka na prvý pohľad čímsi neprístupným, nepochopiteľným a v tomto bode sa Kantova argumentácia zdá presvedčivá. Engels vo svojich prácach na viacerých miestach odhaľuje neudržateľnosť agnostickej pozície a jej nezlučiteľnosť s praxou. Pritom nie sú bezvýznamné ani psychologické dôsledky kantovského učenia vedúce k „rozštiepenosti“ samotného človeka na jav a vec osebe, na priepasť medzi tým, aký je človek naozaj a ako sa javí sebe či iným.

Ani veda sa neuspokojuje javovým povrchom vecí. Popri množstve pozorovaní, experimentov a meraní využíva rôzne abstrakcie, hypotézy, modely, teórie, ktorými sa usiluje objasniť vnútorné súvislosti a zákonitosti javov. Vďaka tomu sa podarilo napr. zistiť, že nie slnko sa otáča okolo zeme, ale naopak, že teplo nie je látka, ale pohybová energia atómov a molekúl, že zvuk je „v podstate“ vlnenie vzduchu či iných látok. Na týchto príkladoch vidíme, že pojem podstaty sa prelína s pojmom zákona, že na danom stupni vývinu vyjadruje hĺbku nášho preniknutia do vnútorných súvislostí predmetov a dejov.

Kant obmedzoval použitie kategórií na možnú skúsenosť, no nezamýšľal sa nad tým, či ide pritom o osobnú alebo širšie chápanú historicky nahromadenú skúsenosť. Napriek tomu jeho argumentácia mala určitý význam v boji proti nekritickým filozofickým špekuláciám.

## V

Jednostrannosť empirických koncepcií sa ukáže, len čo ich konfrontujeme s filozofiou a svetonázorom. Ucelený obraz o prírode, spoločnosti a myslení vyžaduje prekročenie nielen osobnej, ale aj historicky akumulovanej skúsenosti. Ak ponecháme stranou otázky usporiadania a klasifikácie skúsenosti z rozmanitých oblastí skutočnosti, nemôžeme ignorovať fakt, že filozofia domýšľa, zovšeobecňuje a neraz aj extrapoluje výsledky teoretického myslenia, zjednocuje teoretické princípy a zákony. V praktickej činnosti prichádzame do styku s obmedzeným okruhom predmetov, veda nás poučuje o historicky premenlivých formách hmotného a duchovného diania. Potreba vytvoriť si ucelený obraz o svete a postavení človeka v ňom nemá metafyzickú povahu, ale je determinovaná nutnosťou orientovať vlastnú činnosť, vlastnú poznávaciu i praktickú aktivitu jednotným smerom, zabezpečovať v nej kontinuitu a relatívny súlad. Konsens v nazeraní na základné prírodné a spoločenské skutočnosti za súčasnej pokročilej deľby práce zabezpečujú okrem iných svetonázor a filozofia.

Logickí empirici, ktorí vychádzali z úzko chápaného princípu veri-



fikácie, pokladali tézu o prvotnosti hmoty za nezmyselnú. Neuvedomovali si pritom, že táto téza je v plnom súlade s poznatkami prírodných vied. Veda presvedčivo ukázala, že človek so svojím psychickým životom a vedomím je produktom biologického a sociálneho vývinu, že hmotný svet existoval dávno predtým, ako sa na našej planéte objavili živé organizmy. Predpoklad objektívnej existencie hmoty si vyžaduje aj praktická činnosť, ktorá sa vyznačuje cieľavedomým pôsobením na reálne deje a predmety.

Overovanie svetonázorových či filozofických princípov nie je záležitosťou jednorázovej skúsenosti, ale zahrňuje celý komplex postupov vrátane vedeckých pozorovaní, pokusov, meraní, náhodných archeologických a antropologických nálezov, porovnávacích štúdií atď. Pritom sa prihliada aj na to, ako sa osvedčujú iné prístupy, vylučujú sa subjektivistické a falošné koncepcie. Vďaka tomu sa u nás aj v oblasti svetonázoru čoraz viac vytláčajú náboženské koncepcie, čoraz viac ustupujú prežitky zastaraných ideológií.

Problémy kozmológie, kozmogónie, otázky usporiadania vesmíru, povaha zákonitostí a vývoja vesmíru a mnohé ďalšie ukazujú ohraničenosť „empiristického“ prístupu a dôležitosť takých postupov, ako sú extrapolácia, modelovanie, matematická hypotéza a teoretické koncepcie. Samozrejme, nosnosť kozmologických koncepcií sa opäť zložitými procedúrami overuje v konfrontácii s výsledkami pozorovania. (Mnohé špekulatívne konštrukcie padli práve preto, že protirečili pozorovaním nahromadenému materiálu.)

## VI

V snahe o adekvátne objasnenie empirickej úrovne poznania narážame na nemálo predsudkov. Jedným z týchto predsudkov je aj názor, že skúsenosť je amorfná. Tento názor však presvedčivo vyvrátilo učenie I. P. Pavlova o vyššej nervovej činnosti človeka a jeho dvoch signálnych sústavách. Analýzou a syntézou, abstrakciou a generalizáciou nespočetných signálov vytvára sa najvyšší stupeň prispôsobenia človeka — veda, tak v podobe všeludského empirizmu, ako aj v špecializovanej forme.

Biologické a psychologické základy vnímania sú u väčšiny ľudí zhodné; to uľahčuje procesy dorozumievania, recepciu, produkciu jazykových znakov, plynulé spájanie označovaného a označujúceho v mnohých oblastiach života. Pritom za označované nemožno pokladať len predstavy či pojmy. Patrí sem všetko, o čom sa hovorí — hmotný svet i duchovný život človeka s jeho túžbami a náladami.

Aj keď je pravda, že niektoré výrazy objasňujeme pomocou ďalších výrazov, nemožno poprieť, že vo svojom okolí prichádzame do priameho styku s mnohými predmetmi, dejmi a materiálmi, že v praxi často bezprostredne pôsobíme na objekty našej činnosti.

Niektorí autori radi zdôrazňujú to, že výrazy sú v podstate kon-

venčné, arbitrárne a ich spojenie s významovou stránkou tiež. Nemožno však pritom prehliadať objektívny obsah zameranosti na predmet; bez toho nemôžeme vedieť, o čom sa hovorí a nemôžeme rozhodnúť, či to zodpovedá skutočnosti. Aj keď neraz triedime a zaraďujeme veci podľa ich dôležitosti pre nás, faktom ostáva, že táto dôležitosť je daná predovšetkým ich objektívnymi vlastnosťami. Inak ťažko objasniť výsledky praktickej a teoretickej činnosti v rozličných sférach života.

Cieľavedomá činnosť predpokladá a zahrňuje ako svoju organickú zložku množstvo empirických poznatkov, generalizácií, očakávaní a ich aplikáciu v konkrétnych podmienkach, svojrázne prelínanie jednotlivého, zvláštneho a všeobecného. Jednostranne špekulatívne smery tu zanedbávali bohatstvo stránok a určení. Ich predstavitelia neraz vytrhli niektoré aspekty z celkovej súvislosti, povýšili ich svojvoľne na podstatné, a tak budovali svoje konštrukcie — neraz aj v mene empirizmu, konkrétnizmu a pozitivizmu.

Prvky konvenčnosti vo výrazovom pláne jazyka a v jeho gramatickej stavbe nemôžu zastrieť fakt, že obsah mnohých výrazov je determinovaný kontaktom človeka s vonkajším svetom, odrazom podstatných stránok predmetov a dejov, zovšeobecnením osobnej i sociálne sprostredkovanej skúsenosti. Vhodnosť, primeranosť použitia výrazov v istých situáciách závisí nielen od gramatiky, či štylistiky daného jazyka, ale aj, a predovšetkým, od vecných znalostí, od epistemického obsahu. Lenin nie náhodou prízvukoval, že pravda je konkrétna, že naše pojmy majú byť pružné.

## VII

V súčasnosti vystupuje na západe nemálo autorov, ktorí pripisujú konvenciám prvoradú dôležitosť aj pri objasňovaní mnohých metodologických otázok. Tak napr. podľa západonemeckého filozofa a metodológa L. Schäfera pojmy ako skutočnosť, pravda, realita, bytie a ich deriváty majú len vtedy zmysel, keď ich rekonštruujeme za podmienok ustanovení, ktoré umožňujú skúsenosť (por. 6, s. 21). Tu sa zjazne zanedbáva fakt, že skúsenosť umožňujú aj iné faktory ako len konvenčné ustanovenia, zanedbáva sa zásadná „okolnosť“, že skutočnosť tu bola dávno pred akoukoľvek ľudskou skúsenosťou. V *Tézach o Feuerbachovi* Marx upozorňoval, že spory o skutočnosť alebo neskutočnosť myslenia, ktoré sa izolujú od praxe, majú scholastický charakter. V praktickej činnosti človek prichádza do priameho kontaktu s niektorými oblasťami, fragmentami skutočnosti a výsledky tejto praktickej, predmetnej činnosti závisia v rozhodujúcej miere od poznania reálnych podmienok, zákonitostí a súvislostí, od možnosti realizovať vytýčené zámery a ciele v konkrétnych situáciách.

Poznávanie objektívnych zákonitostí je historický proces charakterizovaný celým radom abstrakcií, aproximácií. Empirické poznanie nás

môže upozorniť na určité závislosti, avšak pre vystihnutie hlbších zákonitostí je potrebné prejsť od bezprostredného nazerania k abstraktnému mysleniu, ktoré marxistická gnozeológia chápe ako produkt historického vývinu a nie ako nekontrolovateľné „zrenie podstat“. Kontrola v tomto prípade nemôže znamenať nič iné ako konfrontáciu výsledkov nášho myslenia so skutočnosťou, s praxou.

Ani vo vede sa nemôžeme pohybovať len v rovine názorov a výrokov. Prostredie, v ktorom žijeme, pôsobí na nás neprestajne; prichádzame do styku s ľuďmi, strojmi, materiálmi, denne musíme konať a rozhodovať. Preto nemožno súhlasiť s tým, že závery a výroky možno konfrontovať len s ďalšími výrokmi, že jediným vodidlom pri chápaní skutočnosti sú požiadavky koherencie a neprotirečivosti. Stúpenci deduktivismu pripúšťajú, že niektoré dôsledky našich koncepcií, hypotéz, teórií podrobujeme prísny testom, čo znamená, že ich porovnávame s výsledkami pokusov, meraní a pozorovaní.

Pokladať takéto výsledky za spoľahlivé východisko poznania a usudzovania nie je nijaký dogmatizmus; bez toho by nemalo zmysel dovoľávať sa evidencie, faktov či prísneho testovania. Tieto procedúry, zaiste, prebiehajú v konkrétnych situáciách a v istých kontextoch. Z toho však nemožno vyvodzovať, že pravdivosť empirických výrokov závisí iba od kontextu. To by znamenalo ignorovanie objektívneho zdroja, charakteru vedeckých poznatkov a relativizáciu pravdy vzhľadom na teórie a jazyk. Z dejín však poznáme množstvo prípadov, keď veda narazila na javy, ktoré spočiatku nevedela adekvátne objasniť a pomenovať. Ľudia po stáročia používali kovy na rôzne účely, hoci nevedeli o ich atómovej či molekulárnej štruktúre, používali oheň a vodu, hoci nemali tušenie o existencii kyslíka, vodíka a pod.

Akademik Hrušovský vo svojich prácach konštatoval, že s danou sústavou poznatkov pracujeme dotiaľ, kým je v súlade s konkrétnymi faktami. Veľmi správne zdôrazňoval, že najmä praktická skúsenosť nás odvracia od neplodných úsilí. V jeho statiach však nachádzame myšlienky, ktoré sú v rozpore s týmito konštatáciami. Podľa neho to, čo označujeme určitým faktom, závisí od svojich štrukturálnych súvislostí a zároveň od teoretického vymedzenia, pojmy pravda a nepravda sa vzťahujú predovšetkým k celej štruktúre výpovedí, hoci ukazuje na nutnosť odlišnosť otázky implikácie od otázok pravdivosti faktov.

Z toho by napr. vyplývalo, že nemôžeme jednoducho zistiť, či pacient má horúčku alebo nie, či v určitej zemepisnej oblasti bolo zemetrasenie alebo nie, či sú muchotrávky hluknaté jedovaté alebo nie, či čierne ríbezle obsahujú mnoho vitamínov C alebo nie. Podľa Hrušovského v procese confirmácie výpovede treba brať do úvahy vnútornú štruktúru a adekvátnosť celej vednej oblasti, ku ktorej sa skúmaná výpoveď vzťahuje. (por. 8, s. 11 a n.) Pri analýze výpovedí a ich vzájomných vzťahov mu akosi uniklo to hlavné — materiálna skutočnosť, ktorá je východiskom i cieľom našich poznávacích procesov.



Vzťahy implikácie, koherencie, dôsledku a iné sú pre logiku a matematiku zaiste veľmi dôležité. Logická správnosť či odvoditeľnosť vystupuje v deduktívnych vedách ako významné kritérium. Nemôžeme ich však zamieňať s otázkou predmetnej pravdivosti a hodnovernosti. V prírodných a spoločenských vedách máme ešte neraz ďaleko k deduktívnej usporiadanosti a odvoditeľnosti.

### VIII

Po mnohých analýzach a diskusiách sa ukázalo, že za zdanlivo jednoduchou schémou  $p(h, e)$  sa v priebehu vedeckého výskumu skrýva neraz celý komplex postupov a operácií, pričom vzťah medzi evidenciou a na nej založenou hypotézou sa v mnohých prípadoch nedá vyjadriť počtom pravdepodobnosti. Ako evidencia nemôže vo vede slúžiť len osobná skúsenosť jednotlivca, veď ide o intersubjektívne, objektívne platné poznatky. Planuzibilitnosť hypotézy nezávisí len od jej zhody s empirickou evidenciou; uplatňujú sa tu aj systémové súvislosti s ostatnými oblasťami poznatkov, vzťahy vzájomného vyplývania a zdôvodňovania.

Pod vplyvom prác Th. Kuhna, P. Feyerabenda a iných sa začalo viac diskutovať o oprávnenosti rozlišovania kontextu objavovania a kontextu justifikácie. Ak sa medzi metodológmi pripúšťala možnosť, že pri objavovaní hrá istú úlohu aj tvorivá obrazotvornosť či intuícia, pri kontexte justifikácie sa požadovalo prísne testovanie a logická kontrola jednotlivých krokov. Zabúdalo sa na to, že status vedeckých poznatkov zahrňuje obe stránky; púha obrazotvornosť nemôže garantovať pravdivosť a platnosť.

V kontexte otázok a odpovedí počas riešenia problémov sa vedome či nevedome vychádza z rôznych predpokladov. Jestvuje však mnoho vedných odborov, kde aspoň časť záverov, dôsledkov podlieha kontrole pozorovaním, experimentovaním, meraním, praktickým skúškam a aplikáciám. Všetky odpovede na predložené otázky nemôžu byť len hypotetické; vo výskume i v praktickej činnosti sa musíme do istej miery opierať o spoľahlivé znalosti.

Plachý verifikacionizmus samozrejme stroskotáva vtedy, keď ide o overovanie takých otázok, ako je napr. utváranie rúd a nerastov v dávnej minulosti Zeme, vznik života, pôvod človeka a pod. Overovanie tu nemôže mať charakter bezprostredného nahliadnutia či jednoduchého deduktívneho záveru. V modernej vede empirické poznávanie je často sprostredkované zložitými prístrojmi, teoretickými a modelovými úvahami, výpočtami. Získané údaje sa podrobujú analýze, hodnoteniu a konfrontácii s ostatnými výsledkami.

Pri konspektovaní Feuerbachovej knihy o Leibnizovej filozofii si Lenin zaznamenal myšlienku, že „všeobecnosť spočíva v podobnosti jednotlivých predmetov a táto podobnosť je realita“. Táto podobnosť je zároveň aj zmyslová pravda. (5, s. 92) Veď bez kontaktu s reálnym dia-

ním, bez súvisu s faktami a údajmi pozorovania ťažko pochopiť pravdivosť a platnosť poznatkov, racionálny charakter prijímania resp. vyvracania rôznych názorov na základe evidencie. Predpokladať čosi iné by sa sotva dalo zladiť s materializmom a s teóriou odrazu.

#### LITERATÚRA

1. AYER, A. J.: Language, Truth and Logic, Harmondsworth, Middlesex 1971.
2. ČUDINOV, E. M.: Povaha vedeckej pravdy. Bratislava 1981.
3. Filosofskie voprosy sovremennoj fiziki. Kyjev 1964.
4. KANT, J.: Prolegomena ke každé přísti metafyzice jež se bude moci stát vědou. Praha 1971.
5. LENIN, V. I.: Filozofické zošity. Bratislava 1976.
6. SCHÄFER, L.: Erfahrung und Konvention. Zum Theoriebegriff der empirischen Wissenschaften. Stuttgart-Bad Cannstatt 1974.
7. Teoria i doświadczenie. Warszawa 1966.
8. Zborník filozofickej fakulty. Bratislava 1969.

#### МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЭМПИРИЧЕСКОГО УРОВНЯ ПОЗНАНИЯ

Юлиус Швигран

Из новейших направлений проблематике эмпирического познания уделяли большое внимание феноменология и логический позитивизм. На примере некоторых конкретных методологических проблем, как, например, образование понятий, характер и функция эмпирических генерализаций, вопросы научного объяснения, проверки научных теорий и формирования мировоззренческой ориентации, автор показывает неудовлетворительность феноменалистского, позитивистского и конвенционалистского понимания эмпирического уровня познания и его места в познании, в практической и коммуникативной деятельности. В этом отношении для марксистской методологии неприемлемы также любые формы субъективизма.

#### METHODOLOGISCHE ASPEKTE EMPIRISCHER ERKENNTNISEBENE

Július Švihran

Phänomenologie und logischer Positivismus haben grosse Aufmerksamkeit der Problematik empirischer Erkenntnis gewidmet. Anhand einiger konkreter methodologischer Probleme, so Begriffsbildung, Natur und Funktion empirischer Verallgemeinerungen, Fragen von wissenschaftlicher Explanaton, Verifikation wissenschaftlicher Theorien und Gestaltung weltanschaulicher Orientation, weisen wir auf die Unzulänglichkeit phänomenalistischer, positivistischer und konventionalistischer Auffassungen der empirischen Erkenntnisebene und ihres Stellenwerts in der Erkenntnis, in der praktischen und kommunikativen Tätigkeit. Für die marxistische Methodologie sind in dieser Hinsicht auch alle Formen von Subjektivismus unannehmbar.